

Tijana Bajović
Beograd

Poplava sećanja: nastanak i razvoj *memory booma*

Apstrakt: *U radu se proučavaju razvoj i odlike tzv. talasa pamćenja (memory boom), koji se odnosi na periode pojačanog interesa za prošlost i sećanje, kako u naučnoj, tako i u široj javnosti. Pokazaće se koji su uslovi omogućili ovu „poplavu“ sećanja tokom poslednjih tri-desetak godina. Dok je prvi talas pamćenja započeo kao pokušaj da se legitimiše novi pore-dak, odnosno, ideologija nacionalne države, drugi talas je označio iscrpljenost stare paradi-gme nacionalizma, te aktualizaciju nove paradigme: modela globalizacije.*

Ključne reči: *globalizacija sećanja, „memory boom“, pamćenje, politike pamćenja, seća-nje, studije sećanja.*

91

Spomenici, komemoracije, međunarodni sudovi pravde, izmirenja.¹ Čini se da da-nas živimo od suviška pamćenja, u svetu preplavljenom beskrajnim pripoveda-njem o prošlosti. Ovaj prenatrpani interes za prošlost i sećanje nije jedinstvena pojava u modernoj istoriji: naprotiv, on je više simptom, obavezni pratilac svih većih kriza moderne i postmoderne. Još je Niče (Nietzsche), zatečen prvom po-plavom interesovanja za prošlost, upozoravao da je višak istorije štetan po život, budući da nas drži okovanima u prošlosti. Druga, pak, savremenija struja, koja je iznedrila naredni talas pojačanog interesa za sećanje, tvrdi da se bez temeljnog raščišćavanja sa prošlošću ne može pobeći od njenog povratka, oličenog u vidu prisile ponavljanja i fragmentiranog identiteta (Olick 2007: 21). Ovakav, psihoa-nalitički pristup prošlosti ističe da se u trenucima socijalne, ekonomske, moralne krize, javlja vrsta kompulzije da se vrati u prošlost, da se greške ponove kako bi se problem rasvetlio. Sve dok se problem ne reši, društvo se (kao i pojedinac) u procesu traumatskog vezivanja vraća na početnu tačku, na ona bolna iskustva koja će mu, konačno, pomoći da otkrije u čemu je tačno problem. Ukoliko se poreklo tra-ume ne osvetli, društvo se sve više vezuje za bolna sećanja, parališući samo sebe i tvoreći novu kulturu parazitiranja na starim ranama, kulturu patologije sećanja.

Ključna razlika između viđenja savremenika, kritičara i hroničara ove dve struje, sastoji se upravo u viziji budućnosti. Prva struja, kultura moderne s „kraja stole-ća“ označila je borbu modernih i tradicionalnih vrednosti i obrazaca, pri čemu u društvenim naukama sve više jača uverenje da je tradicija nešto prevaziđeno, ili što bi bar trebalo prevazići, radi društvenog razvoja. Ova struja, iako ne veruje u

¹ Članak je nastao kao rezultat rada na projektu Instituta za filozofiju i društvenu teori-ju *Politike društvenog pamćenja i nacionalnog identiteta: regionalni i evropski kontekst* (br. 179049), koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

upotrebljivost prošlosti, ipak je dovela do porasta interesa za ono protiv čega se bori. Nasuprot njoj, drugi talas, obeležen žigom traume, krivice i pokajanja, odjekuje pozivima da se krivica prizna, a greške isprave: prošlosti se pribegava kao utočištu.

Poslednjih tridesetak godina, primećuje se pojačano interesovanje naučne, ali i šire javnosti, za tematiku kolektivnog pamćenja/sećanja. Najvažniji cilj ove analize sastoji se u promišljanju razvoja paradigme sećanja i prepoznavanju civilizacijskih uslova koji su doveli do porasta interesovanja za ovaj fenomen. Osamdesetih godina prošlog veka, pod uticajem postmodernog obrta, u naučnim krugovima se pojavljuje naglo interesovanje za pitanje politika pamćenja, kao i inženjerski pokušaji da se na kolektivno pamćenje utiče, ali i nastojanja da se ti pokušaju razotkriju javnosti. Filozofiji povesti je poznato da se društveni fenomeni problematizuju, osvešćuju kao pojmovi, tek kada počnu da predstavljaju *problem*. Svaku veću krizu moderne, rane i kasne jednako, prati talas vraćanja u prošlost, te razmatranje i rast popularnosti nekih tradicionalnijih formi, sistema vrednosti i sl.

92

Pitanje politike nacionalnog pamćenja, oduvek je bilo i pitanje drugih kultura. U eri globalizacije, sve značajniji postaje problem pozicioniranja nacionalnog pamćenja u okviru svojevrzne *globalne mreže sećanja*. Kultura uvek traži onog Drugog, naspram kog bi se formirala. U mreži globalnih odnosa, u kojoj smo svi za one ostale kulture upravo ti Drugi (Zygmunt Bauman), pitanje kolektivnog pamćenja, zapravo je pitanje od međunarodnog i međukulturnog značaja. U procesu globalizovanja, stvaranja globalnih identiteta, očita su nastojanja da se prevaziđe vezanost sećanja za nacionalno, i upravo je ova odlika ono što aktuelni talas interesa za pamćenje/sećanje i razlikuje od prethodnog talasa.

U radu će se pokazati koji to društveni i kulturni uslovi i kakva istorijska svest tvore ovu prenaplašenu okrenutost prošlosti. Kako Olick (Olick) ističe, dva su velika doprinosa diskursa sećanja: to što nas je učinio osetljivijim na različitost, ali i to što nam je ukazao na *kontingencije istorijske svesti* (Olick 2008: 6).

Aktuelnost pojma

Pojam pamćenja/sećanja² svrstava se među centralne teme istraživanja brojnih naučnih radova i skupova u oblasti društvenih nauka tokom poslednje tri decenije. Drugu polovinu ovog perioda, odnosno poslednjih petnaestak godina, obeležio je naglašen interes za proučavanje uzroka popularnosti ove teme. U novijoj literaturi se, tako, ne propušta da se primeti kako je pojam sećanja postao prilično

2 Todor Kuljić ukazuje na razliku između ova dva pojma. Prema njegovom shvatanju, pamćenje se odnosi na skladištenje sadržaja prošlosti, a sećanje na aktualizovanje sačuvanih sadržaja (Kuljić 2006: 8). Za potrebe ovog rada terminološka razlika nije od značaja, pa se ova dva pojma u daljem radu upotrebljavaju sinonimno.

neodređen, „izlizan“ usled prekomerne upotrebe.³ U poslednje vreme, u brojnim istraživanjima u okviru različitih naučnih disciplina, postalo je uobičajeno insistiranje na neizmernoj važnosti nekog od centralnih pojmova te discipline, što obavezno prati dramatično lamentiranje nad nemogućnošću njegovog jasnog omeđivanja.⁴ Na taj način discipline, verovatno nesvesno, nastoje da sebi pribave legitimitet, ukazujući na a) neizmernu važnost teme, te b) ogromne izazove s kojima se istraživači teme (navodno) susreću usled nedovoljno jasne definisanosti centralnog pojma. No, bez obzira na brojna preterivanja, sve ovo, očito, ne umanjuje realni značaj i zastupljenost teme sećanja u naučnom i javnom diskursu, ali nas upozorava na opasnost svojevrstne sakralizacije pojedinih naučnih pojmova, među kojima i jeste pojam pamćenja, odnosno sećanja.

Kako se proučavanjem kolektivnog pamćenja bave različite discipline (istorija, istorija umetnosti, antropologija, arheologija, psihologija, sociologija, filozofija, politikologija, studije roda, kulture, postkolonijalne studije itd), razlikuju se i brojni pristupi. Uz to se koriste različiti izrazi koji bi trebalo da specifikuju tip pamćenja o kojem se radi. Tako pamćenje/sećanje može biti kulturno, javno, kontrasećanje, zvanično, nezvanično, političko, istorijsko itd. Jedno od najčešćih tumačenja kolektivnog sećanja potiče od određenja francuskog istoričara Morisa Albvaksa (Maurice Halbwachs), i odnosi se na niz sećanja, odnosno viđenje prošlosti koje jedna zajednica deli i prenosi na druge generacije.

Jan Asman (Assmann) ističe da postoje četiri tipa kolektivnog pamćenja (Assmann 2005: 22–23):

- 1) mimetičko pamćenje, koje se odnosi na prenos konkretnog, praktičnog znanja iz prošlosti;
- 2) materijalno pamćenje/pamćenje stvari, koje obuhvata prenošenje materijalnih dobara, objekata iz prošlosti;
- 3) komunikativno pamćenje, koje se prenosi jezikom;
- 4) kulturno pamćenje, koje predstavlja istorijsku svest, odnosno prenošenje značenja i smisla iz prošlosti.

Za nas je bitna četvrta dimenzija, kulturno pamćenje, budući da se najčešće ono ima u vidu kada se govori o kolektivnom pamćenju.

Razumevanje sećanja

Sećanje kao distinktivni kulturni i društveni fenomen počinje da se izdvaja krajem XIX i početkom XX veka (Olick *et al.* 1998: 106), obeleživši kulturu „kraja

3 Za kratak pregled videti npr. Vösu, Kõresaar & Kuutma (2008).

4 Tako se govori i o pojmu identiteta, kulture, postmoderne, moderne, diskursa itd.

stoleća“, oličenu u borbi tradicionalnog i modernog diskursa. No, ovde primećujemo zanimljivu pojavu: naime, naučna recepcija poplave sećanja praktično je potpuno izostala. Tako među klasičnim sociolozima nije bilo naročitog interesa za prošlost, budući da se verovalo da je moderno društvo na putu da se oslobodi tradicije. Zato se činilo nepotrebnim baviti se prošlošću osim u kontekstu poređenja tradicionalnih društava sa savremenim društvima. Neobičan je upravo ovaj nedostatak naučnog interesa za sećanje u kulturi „kraja stoleća“, koja je inače bila opsednuta pamćenjem (Olick *et al.* 1998: 107).

94

Analizu kolektivnog sećanja u savremenom smislu reči, prvi je temeljno sproveo Moris Albvaks (Maurice Halbwachs) u delu *Društveni okviri pamćenja* (Les cadres sociaux de la mémoire, 1925). Njegov kolega Mark Blok (Bloch) je iste godine upotrebio izraz kolektivno pamćenje, dok je u isto vreme Valter Benjamin (Benjamin) analizirao materijalni svet kao akumuliranu istoriju. Na polju psihologije, Bartlet (Bartlett) je bio prvi koji je proučavao društvenu dimenziju pamćenja i isticao ključnu važnost grupne dinamike na individualno pamćenje (1932). Antropolog Evans-Pričard (Evans-Pritchard) je 1940. razvio pojam strukturalne amnezije, dok su među sociolozima, Čarls Horton Kuli (Cooley) i Džordž Herbert Mid (Mead) govorili o društvenom kontekstu pamćenja (J. Olick *et al.* 1998: 106).

Meri Dagleas je svojim prevodom Albvaksove studije o kolektivnom sećanju na engleski 1980. godine, najavila drugi talas poplave sećanja, koji se od prethodnog razlikovao po izraženom naučnom interesu za fenomen sećanja. Ovog puta, auto-refleksija je pratila novu etapu opsednutosti prošlošću.

Studije sećanja: transdisciplinarnost

Izraz „studije sećanja“ (*memory studies*) koristi se za označavanje obimne literature iz različitih društvenih nauka koja se bavi tematikom pamćenja i sećanja. U naučnim krugovima aktuelna je polemika u pogledu transdisciplinarnosti studija pamćenja (Radstone 2008; Vösu, Kōresaar i Kuutma 2008), zbog čega se one porede sa studijama kulture i roda. Suzana Radstoun (Radstone) smatra da su se istraživanja sećanja previše brzo razvila, pri čemu su njihovi uopšteni zaključci isuviše naglo i nesmotreno, poput pojma traume, počeli da se primenjuju na najrazličitije fenomene u okviru drugih društvenih nauka (Radstone 2008: 35), što može biti veoma opasno s obzirom na to da se istraživanja sećanja uvek bave gorućim pitanjima u okviru savremene politike i već se posmatraju kao deo novog etičkog obrta, za koji se veruje da transformiše politiku. Autorka upozorava da istraživanja pamćenja, usled nejasnih kriterijuma i neusaglašene metodologije mogu da rasvetle elemente u okviru politike pamćenja jednako koliko i da ih zamagle i prikriju (Radstone 2008: 32). Problemi izviru iz dvojne prirode sećanja: sećanje može da bude predmet, ali i sredstvo istraživanja (Vösu *et al.* 2008: 246). Autorka izdvaja tri značajne, u literaturi najčešće navođene karakteristike studija sećanja

(Radstone 2008: 32): one se vezuju za različite oblike savremenog i istorijskog nasilja; potom za pitanja identiteta i politika identita; i, konačno, povezuju lično i javno, individualno i društveno.

Međutim, kako autorka komentariše, i druge discipline, poput studija roda, studija kulture, studije drugosti, bave se istim ovim pitanjima, pa nije jasno zbog čega istraživanja pamćenja, uz ozbiljne metodološke nedostatke, zavređuju pravo da se smatraju posebnom disciplinom (Radstone 2008: 32). Zato ona ističe da bi istraživanja pamćenja trebalo sprovoditi u okviru drugih disciplina, kao i da bi pri analizi sećanja, najbolje bilo usvojiti gotove metode disciplina od kojih studije kulture i medija pozajmljuju (Radstone 2008: 35).

Pristupi analizi sećanja

Na studije pamćenja najviše su uticale dve struje. Prva je dirkemovska tradicija, koja sećanje razumeva u pogledu uloge koju ono ima za održavanje percipirane koherentnosti zajednice u sadašnjosti. Druga je frejdovska, psihoanalitička perspektiva, koja kolektivno pamćenje posmatra u kontekstu reakcije, odgovora na diskontinuitet, prekid, budući da neki delovi prošlosti nisu adekvatno integrisani u svest i svesno iskustvo. Upravo tamo gde postoji diskontinuitet, nerasvetljenost nekog dela prošlosti, stvara se prostor za nastanak traume. Prvi pristup je karakterističan za rane studije sećanja, dok je drugi pristup, izražen u vidu teorije traume, danas veoma aktuelan.

95

Odnos prošlosti i sadašnjosti

Kada je reč o našem odnosu prema prošlosti, na prvom mestu možemo izdvojiti prezentističko-instrumentalnu perspektivu (Olick 2007: 19–20), čiji je glavni predstavnik Moris Albvaks. Prema njegovom viđenju „prošlost se stvara i reformiše u sadašnjosti, za potrebe sadašnjosti“ (Olick 2007: 19). Dok je kod Albvaksovog učitelja Dirkema (Durkheim) reč o pamćenju tradicionalnih društava, koja žele da sačuvaju sveto sećanje na zajedničko poreklo, Albvaks pokazuje da moderna društva mogu da menjaju tumačenja prošlosti, da je reinterpreтираju zarad postizanja nekog političkog cilja. Na tragu ovog zaključka, stvaraju i Hobsbawm (Hobsbawm) i Rejndžer (Ranger), koji nastoje da pokažu kako interesi sadašnjice određuju koja verzija prošlosti će se pamtili (Hobsbawm & Ranger 1984).

Funkcionalna perspektiva (Olick 2007: 20) sećanje istražuje takođe na tragu Dirkema, kao i prva perspektiva, ali se od nje razlikuje po tome što ističe moralnu komponentu. Naime, prošlost se ne koristi samo za dominaciju i moć u sadašnjosti, već služi za oblikovanje kolektivnog identiteta, i ima pre svega integrativnu ulogu. Da bi se održala društvena solidarnost, potrebno je da članovi društva imaju zajedničku prošlost (ili zajedničko viđenje prošlosti) i osećaj kontinuiteta

sa njom: zato je neophodno kolektivno sećanje kao garant društvene kohezije i solidarnosti. Dok je kod prezentističkog tumačenja bitno šta *mi* radimo sa prošlošću, kod funkcionalne analize naglasak je na tome šta prošlost radi *za nas* (Olick 2007: 20).

Treća perspektiva, perspektiva traume, nešto je mračnija, nastala na tragu romanizma XIX veka i postavlja pitanje šta prošlost čini *nama* (Olick 2007: 21). Ovde je „ključna reč trauma, model je psihoanalitički“ (Olick 2007: 21). Neki autori ovu struju zovu *kulturom traume*, i ona nastaje kao posledica atrofije političke javne sfere. Identifikacija sa žrtvama i patnjom zbližava ljude, kao nekadašnji tradicionalni oblici političkog udruživanja (Radstone 2008: 36). U osnovi ove teorije leži ideja da društva potiskuju pojedine delove prošlosti, što ih sprečava da je preade i nastave sa razvojem. Ova poslednja, daleko najaktuelnija struja, simptom je opšteg zamora postmodernog društva: modernistički čovek – projekt je neuspeo, s prošlošću se više ne može ništa, osim da se lamentira nad žrtvama i traži iskupljenje.

96

Ko diktira sećanja?

Videli smo kako se teorije sećanja mogu podeliti s obzirom na shvatanje odnosa sadašnjosti i prošlosti. Drugo važno pitanje kojim se studije sećanja bave jeste ko određuje sećanja, ko određuje šta će se i kako pamtiti.

Albvaks i društveni okviri pamćenja (Misztal 2003: 50–56). U korenu ove dirkemovske tradicije leži ideja da je kolektivni identitet vrlo bitan za zajednicu, te da jača sa isticanjem zajedničke prošlosti. Kako će se pojedinac ponašati, šta će smatrati moralnim, kakve će vrednosti imati, određeno je grupom kojoj pripada. Svaka grupa razvija zajedničko sećanje na prošlost, čime se naglašava jedinstven identitet grupe (Misztal 2003: 51). Grupa određuje šta je vredno pamćenja, šta ne. Ona je ključna za društveni red i solidarnost.

Prezentistički pristup: izmišljanje tradicija (Misztal 2003: 56–61). Dok dirkemovska tradicija ističe da pamtimo kolektivno i selektivno, da grupa daje okvire sećanja, ovaj pristup ispituje konkretnije ko određuje šta se pamti, a šta zaboravlja (Misztal 2003: 56). Hobsbom pokazuje kako su u decenijama koje su prethodile Prvom svetskom ratu, evropske države nastojale da se legitimišu tako što su izmišljale zajedničku prošlost, stvarajući osećaj istorijskog kontinuiteta.

Popularno sećanje i kontrapamćenje (Misztal 2003: 61–67). Prema ovom pristupu, inspirisanom Fukoovim tumačenjem nezvaničnog pamćenja i istraživanjima popularne kulture koje je sprovodio Centar za proučavanje savremene kulture u Birmingemu, naše sećanje jeste instrumentalno, na njega utiču trenutni politički interesi, ali politika pamćenja nije monolitna tvorevina. Uvek postoji konflikt

između predstave prošlosti koju diktiraju vladajući slojevi i one koju generišu marginalne grupe, budući da se prošlost stvara i s dna i s vrha (Misztal 2003: 61). Popularno pamćenje je mesto borbe za značenje prošlosti.

Sećanje kao pregovaranje (Misztal 2003: 67–73). Ova perspektiva pamćenje vidi kao dinamičan proces pregovaranja značenja i pokazuje kako se tumačenja prošlosti, usled postojanja brojnih alternativnih tumačenja, nikad ne mogu potpuno saobraziti interesima vladajućih klasa, tako da je izmišljanje sećanja uvek ograničeno, uslovljeno drugim verzijama prošlosti (Misztal 2003: 67).

Eksplוזija sećanja

Mnogi autori koji se bave pitanjem kolektivnog sećanja (Maier 1993; Huyssen 1995; Klein 2011; Winter 2000; Winter 2006; Radstone 2000; Rossington, Whitehead & Anderson 2007; Whitehead 2009), govore o najezdi, poplavi, eksploziji sećanja (*memory boom*).⁵ Na samom kraju prošlog veka, 1999. godine, u Londonu je održana konferencija *Frontiers of memory*, na kojoj su predstavljeni radovi na temu sve većeg značaja pamćenja u društvenim naukama (Radstone 2008: 31). U januaru 2008. godine, iz štampe je izašao prvi broj časopisa *Memory studies* koji se bavi načinom na koji društva pamte.

97

Pojam poplave sećanja uveo je američki istoričar, Džej Vinter (Jay Winter), određivši ga kao „procvat interesa za sećanje u okviru nauke i van nje“ (Winter 2006: 1). Vinter govori o dva talasa sećanja.

Prvi talas se odigrao u periodu od 1890–1920. godine. Ovaj prvi talas, Vinter naziva još i „kultom sećanja“ (Winter 2006: 25–26). U ovom periodu nije bilo sistematičnog i izraženog naučnog interesa za pitanje sećanja kao što je to slučaj sa drugim talasom. Među retkima koji su se u akademskim krugovima bavili ovom temom bili su Bergson (Bergson), Frojd (Freud) i Abi Varburg (Aby Warburg). Ovaj talas pamćenja je imao ulogu da „izmisli ili otkrije živopisnu prošlost koja bi stabilizovala političke oblike u nastajanju“ (Winter 2006: 23) i odlikuje ga kult herojstva.

Drugi talas je započeo krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina prošlog veka (Winter 2006: 26), traje do danas, i od prvog talasa se prevashodno razlikuje po tome što obuhvata brojna istorijska nasleđa, a uz to integriše i diskurs traume i krivice. Četrdesetih i pedesetih godina, javnost je slavila prvenstveno herojski otpor nacistima, a bolna sećanja na okupaciju potisnule su priče o herojstvu Pokreta otpora (Whitehead 2009: 139). Međutim, kako su 1968. godine mladi počeli da rasvetljavaju zločine prethodnih generacija, fokus se sa pobeda i otpora nacizmu pomerio na žrtve nacizma. Prema Vinteru, ovaj talas koincidira sa onim što Čarls Majer (Charles Maier) naziva „krajem teritorijalnosti“ (Winter 2006: 33),

5 U radu se ovaj termin prevodi izrazima poplava, talas, najezda, navala, eksplozija sećanja.

koji se odnosi na činjenicu da posle procesa stvaranja nacija u Evropi od 1860. do 1960. granice postaju sve poroznije, što se najbolje očituje u stvaranju Evropske unije, raspadu Sovjetskog Saveza i Varšavskog pakta.

Prema tumačenju Pjera Nore (Nora), prvi talas se vezuje za stvaranje nacionalizma, a drugi za njegovo opadanje. Dok je XIX vek bio doba spomenika, naše vreme je doba komemoracije (Olick, Vinitzky-Seroussi, & Levy 2011: 14).

Kritika poplave sećanja

98 Klajn (Klein) kritikuje savremenu upotrebu pojma sećanja, i primećuje da, zamenujući „stare favorite – prirodu, kulturu, jezik“ (Klein 2011: 114), sećanje prolazi kroz proces hipostaze, postajući metaistorijska kategorija. Za većinu istraživača koji sećanje vide upravo kao metaistorijsku kategoriju, trauma je ključ koji daje mogućnost da se svrgne tzv. totalizujuća priroda historicizma (Klein 2011: 128). Ako se ovako tumači, pamćenje počinje da liči na „fukoovsko polje diskursa, istinski materijalno, empirijsko i pogodno za istorijsko proučavanje“ (Klein 2011: 124). Ovakva nova materijalizacija sećanja dodeljuje mu status istorijskog učesnika, ako ne i heroja, pa tako ulazimo u „novo doba gde arhive pamte a statue zaboravljaju“ (Klein 2011: 124). Klajn ukazuje da postoje brojne studije koje se prilikom pokušaja da odrede pojam sećanja, približavaju granicama „eksplicitne religioznosti“ (Klein 2011: 125). S jedne strane, u okviru diskursa traume, prisutno je popularno tumačenje Frojda koje se u naročitoj sprezi sa „nju ejdž“ diskursima, stapa u svojevrstne „istorije samopomoći“, pri čemu se pisanje vidi kao oblik samo-lečenja. S druge strane, diskurs zadojen postmodernizmom govori o zamagljenim značenjima sećanja, o njegovoj neizrecivosti, sveobuhvatnosti i slično, pri čemu se sećanje vidi kao novi vid začaravanja (Klein 2011: 125–6). Ideju da je nastanak pamćenja kao metaistorijskog koncepta osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka, proizvod vraćanja potisnutog, Klajn odlučno odbacuje zbog njene spekulativnosti (Klein 2011: 134), istvoremeno odbijajući da prihvati i predstavu druge, postmoderne struje: da je pojava sećanja u akademskom diskursu rezultat dekolonizacije i dovođenja u pitanje generalizacija istorije (Klein 2011: 126).

Klajn izdvaja pet perspektiva o uzrocima poplave pamćenja, koja teži da istisne istoriju (Klein 2011: 134). Prva struja smatra da uzroci naše opsednutosti prošlosti leže u činjenici da smo uništili istorijsku svest, dok ih druga struja povezuje sa modernom krizom sopstva i identiteta, započetom u XIX veku. Treća struja pokušava da pokaže da je opsednutost sećanjem bila prisutna i ranije, a da je danas samo preuzela nove termine i perspektive. Četvrta perspektiva veruje da je sećanje oblik diskursa svojstven narodima bez istorije, i kao takvo prirodni je pratilac dekolonizacije. Peta struja vidi talas sećanja kao odloženu reakciju na traume i rane modernosti.

Poplava sećanja: povesni uslovi

Klajn, kako smo videli, dosta oštro kritikuje diskurs koji u insistiranju na traumi, mučeništvu i subjektivnosti sećanja, zapravo slavi ideju da su studije sećanja sposobne da rasvetle različite oblike opresije. Iako su njegove pomenute primedbe na mestu, Klajn propušta da vidi da iako se ne može govoriti o *uzrocima* navale sećanja u strogom smislu, može biti reči o *uslovima* koji su omogućili procvat istraživanja sećanja, odnosno o intelektualnoj, kulturnoj i društvenoj klimi koja je njegovom razvoju pogodovala.

Istorijska svest i krah tradicije

Među ključnim uslovima koji su omogućili transformaciju doživljaja vremena, ubrajaju se razvoj apstraktnog mišljenja, industrijalizacija, urbanizacija, smanjenje moći religije i autoriteta itd. (Olick & Robbins 1998: 115). S prosvetiteljstvom, javila se ideja o progresu, pa je budućnost postala nešto na čemu je trebalo raditi, nešto što se da *konstruisati*. Podrivanje autoriteta tradicije i stvaranje vizija budućnosti, direktno su uticali na pojačan interes za prošlost krajem XIX veka. Prošlost više nije mogla da se iskusi direktno, već ju je bilo potrebno sačuvati od propadanja (Olick & Robbins 1998: 115). Kako Olick i Robbins primećuju, Hobsbom smatra da je razvoj linearne istorijske svesti bio neophodan da bi se odgovorilo na egzistencijalne probleme izazvane ogromnim transformacijama: „Paradoksalno, prošlost ostaje najkorisniji analitički alat za suočavanje sa konstantnom promenom“ (Olick & Robbins 1998: 115–116). Istorijska misao je nastojala da realni gubitak istorije nadomesti tako što bi preuveličala istorijsku svest (Olick & Robbins 1998: 116).

99

Razvojem pismenosti, postalo je moguće da se pojedinac, kao onaj koji pamti, piše i izgovara, razdvoji od onog što se upamtilo, što je omogućilo jednu distancu, otklon od usmene tradicije i mogućnost preispitivanja nasleđa (Whitehead 2009: 39). Masovnim obrazovanjem i širenjem pismenosti i štampe, kako pokazuje Anderson (Anderson), stvaran je i učvršćivan osećaj pripadnosti naciji (Anderson 2006). Hobsbom i Rejndžer primećuju da je tokom šezdesetih i sedamdesetih godina XIX veka, počelo da se ustaljuje viđenje da uz autoritet obavezno ide i stabilna i koherentna priča o prošlosti (Hobsbawm & Ranger 1984: 167).

Raskol i drugi talas sećanja

Mnogi autori, kao što su Nora, Hajsens (Huyssen) i drugi povezuju talas sećanja sa postmodernizmom (Olick & Robbins 1998: 107). Tako Švarc (Schwartz 1996) govori o tri ključna elementa intelektualne klime koja su podstakla razvoj interesa za društveno konstruisanje prošlosti: o multikulturalizmu, koji je historiografiju video kao izvor kulturne dominacije; postmodernizmu, koji je napao koncepte

linearne istorije, istorijske celovite istine i identiteta; i teorijama hegemonije, koje su ponudile tumačenja politika pamćenja zasnovanih na klasnim interesima. Drugi autori smatraju da je usled rastućeg postvarenja, sve teže i teže povezati se direktno sa prošlošću: „Kada prošlost više nije očevidno povezana sa sadašnjošću, sećanje dobija dijagnostički značaj“ (Olick & Robbins 1998: 116).

100

Nakon 1968. i izneverenih očekivanja ove generacije da svrgne industrijski kapitalizam, mnogi levičari su fokus pomerili sa politika redistribucije ka politikama priznanja, boreći se za prava manjina. U okviru disciplina koje su nastale upravo na temelju ideologije politike identiteta i multikulturalizma, kao što su studije kulture, roda, postkolonijalne studije itd., kako bi se dao pregled represije određenih grupa tokom istorije, razvio se dodatni interes za prošlost (Rosenfeld 2009: 131). Sedamdesetih i osamdesetih godina slabi moć posleratnih narativa o napretku i državi blagostanja, što nacionalne države primorava da se okrenu prošlosti kako bi pribavile legitimizaciju (Olick *et al.* 2011: 3). Usled toga, dolazi do politizacije teorije, pa su na javnoj sceni prisutne rasprave o pamćenju, u obliku moralističkih tumačenja prošlosti (Rosenfeld 2009: 133). Sećanje je stupilo na širu javnu scenu s krajem Hladnog rata, odnosno sa slomom socijalističkog projekta i drugih utopijskih vizija političke promene (Rosenfeld 2009: 135).

Na izbijanje drugog talasa studija sećanja, veliki uticaj imala je dekonstrukcija, koja je nauči približila alternativna viđenja prošlosti, podrivajući prevlast nacionalističkih historiografija (Olick & Robbins 1998: 126). Studije koje su sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka proučavale komemorativne prakse, fokus su pomerile sa istraživanja značenja sećanja, na istraživanje manipulacije putem kolektivnog sećanja. Hobsbom i Nora predstavljaju vrhunac ovog postmodernog impulsa desakralizacije prošlosti (Olick & Robbins 1998: 108).

Predmodernu tradiciju i organski doživljaj prošlosti, zamenila je objektivna istorija u moderni, dok se postmoderna vraća subjektivnom, ovog puta oličenom u sećanju. Dok istorija podrazumeva kontinuitet, postmoderna naglašava prekid: stoga se sećanje odnosi na diskontinuitet. Hajszen smatra da se paradoks postmodernog doba očituje u činjenici da je pojava muzeja znak da istorija i istorijska svest nestaju, dok se novitet, umesto da se vezuje za vizije budućnosti, zapravo odnosi na nešto izmenjene verzije prošlosti (Olick & Robbins 1998: 120).

Odbijajući ideju celovite istine, postmoderna govori o doživljaju, iskustvu, ličnom, subjektivnom. Poststrukturalizam zapadnoj nauči nudi nove tekstove, tekstove nekadašnjih kolonija, njihovu književnost i njihova sećanja. U moderni, čovek je taj koji svom životu daje smisao, čovek kao projekat. Postmoderni čovek smisao ne nalazi, pa se s nostalgijom okreće prošlosti. On više nema identitet, jedina njegova stalna osobina jeste fluidnost. „Sećanje se ističe tamo gde je identitet problematičan (Kansteiner 2002: 184).

Prezasićenost sećanjem

Savremena sveprožimajuća nostalgija simptom je nezadovoljstva, ali i nedostataka želje da se iz tog stanja učmalosti izađe, znak zavisnosti, opsesije prošlošću. Za Čarlsa Majera, opsesija sećanjem pokazatelj je otklona od transformativne politike, i pomeranja fokusa na novi vid etniciteta, zamenu za zajednicu zasnovanu na vladavini prava i građanstvu. Ovaj novi vid etniciteta zavisi od stepena u kom druge grupe priznaju našu patnju i mučeništvo (Maier 1993: 150). Dok je istorija želja za saznavanjem, sećanje je, za njega, oblik zavisnosti, melanholije, nezrelosti.

Potreba za vraćanjem prošlosti nastaje u trenucima lišenosti, to je pokušaj da se nađe smisao. Budući da je sfera transcendencije ukinuta, a veliki narativi mrtvi: promene ne mogu da se savladaju, integrišu. Previše je promena a premalo strukture. Postmoderni čovek nikako ne uspeva da pravovremeno reflektuje sebe i svoje postupke: on čini jedno (svesno, akcija), da bi se naknadno preispitivao gde je pogrešio (rasvetljavanje nesvesnog, sećanje). Njegova refleksija uvek dolazi prekasno, on je otuđen od sopstvene istorije, a „sećanje nas privlači delimično zbog toga što projektuje jednu neposrednost za koju smatramo da istorija ne može da je pruži“ (Klein 2011: 116). Metafizika je prognana; poredak, u kom je svaka stvar imala svoje mesto, ukinut je. Sada ključni pojmovi preuzimaju status božanstva: definišu se kao sveobuhvatni. Prizivanje sećanja pruža emocionalnu toplinu, kao nasuprot hladnoći istorijske analize, poput „fiksa“, doze za one koji ne mogu da podnesu oštrinu kritičkog mišljenja ili istorijske analize (Winter 2006: 283).

101

Bez metafizike i religije, čovek je izgubio oslonac, on nema mogućnost usidrenja. Budući da nema kriterijuma – ko je taj koji može da odredi šta je vredno, a šta ne, uzvikuje dekonstrukcija – pamti se sve: hipermnnezija.⁶

Postmoderna kultura parazitira na starom, ona ne veruje u novo, i zato pribegava dramatisaciji patnje, a budući da dramatike nema bez nekakve nepravde, pripisane i nepriznate krivice, ona ne ume da prevaziđe prošlost. No, njen identitet žrtve samo je jedan od načina da se napravi stara binarna podela na Nas i Njih.

Postmoderni čovek se okreće prošlosti da bi stvorio iluziju kontinuiteta i identiteta. Svrha svakog pojačanog interesa za prošlost, pokušaj je šizofrene želje: želje da se u njoj pronađemo, ali i da se repositioniramo, raskrstimo sa „mračnom“ prošlošću, te da time sebi pribavimo legitimitet. Prošlost postaje izvanredno bitna svaki put kad dođe do smene ideologije i različitih prevrata. Kako smo videli, u modernom dobu, kolektivnom pamćenju smo se okrenuli radi obezbeđivanja legitimiteta novonastalim nacionalnim državama. Prošlost je postala bitna i usled krize

⁶ Tako je Kongresna biblioteka u Vašingtonu arhivirala sve statuse sa društvene mreže Twitter od prvog dana njenog nastanka.

nacionalnih država. Konačno, pamćenje se ističe i u epohi prevazilaženja nacionalnih država kao zastarelog modela organizovanja.

Globalizacija sećanja

Nesavladiva prošlost, kao „istorijsko nasleđe koje ima izvanredni, abnormalni ili na drugi način uznemirujući status u kolektivnom pamćenju datog društva“ (Rosenfeld 2009: 126–127) još jedan je od razloga za širenje talasa pamćenja. Holokaust, kao granični događaj, konkretna implikacija modernističkih ideala, uveo nas je u fazu kajanja i oplakivanja (Olick *et al.* 2011: 30): „Talas sećanja je iznedrio kulturu traume i kajanja, a o državama se sudi više na osnovu toga koliko dobro okavaju počinjena nedela“ (Olick *et al.* 2011: 3–4).

102 Posle 1968. dolazi do stvaranja novog narativnog režima, termin Holokaust ulazi u širu upotrebu i, što je od izuzetne važnosti, postaje univerzalni simbol za *opštu patologiju moderne*. Svako od nas može da se poistoveti sa žrtvom Holokausta. Važno je istaći da se „globalni imperativ sećanja“ širi, a granice nacionalnog se prevazilaze upravo putem diskursa žrtve (Olick *et al.* 2011: 31). Ovo se jasno vidi iz činjenice da se razvijene zemlje, koje su na putu ka stvaranju globalne zajednice, ističu u osudi nacionalizma⁷ „zakasnelih nacija“.

U nedostatku organske povezanosti sa prošlošću, u stanju postmoderne iščašenosti, prošlost je nužno medijalizovana. Kako Alison Landsberg (Landsberg) pokazuje, pojavom masovnih medija stvara se prostetičko sećanje, novi vid sećanja, čija je uloga da kod pojedinca stvori privid vezanosti za događaje iz prošlosti koje nije lično doživeo. Zahvaljujući medijima, moguće je prisno doživeti sećanja na događaje koje nismo ni iskusili, koji su se možda odigrali stotinama godina ranije. Prostetička sećanja nisu ograničena klasom, rasom, etnicitetom i, budući da doprevaju do širokog auditorijuma, imaju moć da izmene svest pojedinca i omogućće nastajanje ranije nezamislivih oblika političkog udruživanja (Landsberg 2004: 143). Prostetičko pamćenje tako stoji u službi najavljanja jednog novog doba: globalne zajednice sećanja.

Kako je rečeno, studije sećanja spadaju u grupu novijih disciplina, uz studije kulture, roda, drugosti. Razvoj ovih disciplina omogućila je dekonstrukcija u drugoj polovini prošlog veka i često ih optužuju da stoje u službi interesa globalizacije. Ukoliko pogledamo ključne tačke moderne istorije koje su uključivale pojačan interes za tradiciju, prošlost i sećanje, uočićemo jednu pravilnost po fazama. Naime, svaku od ovih faza pratila je velika kriza: prosvetiteljstvo, modernizam, avangarda i ratovi, dekonstrukcija i slom velikih naučnih narativa, te globalizacija kulture i kapitala.

7 Pri čemu su i same prošle kroz krvavo formiranje nacionalnih država, samo nešto ranije.

- 1) Objava vrednosti moderne: etika. Filozofija prosvetiteljstva je u XVIII veku objavila ideje, ideale i vrednosti moderne. Ovu fazu prati velika kriza tradicije.
- 2) Integracija i primena ideala moderne: kultura i društvo. Krajem XIX i u prvoj polovini XX veka sprovedene su modernističke prakse u oblasti (a) kulture preko umetnosti moderne i avangarde i kulture „kraja stoleća“ i (b) društva preko ratova (moderna ideja apsolutističkog univerzalizma, sprovedena do kraja).
- 3) Autorefleksija: nauka. Nauka je ponudila refleksiju posledica primene ideala moderne, objavljujući raskol sa njenim nasleđem počev od sedamdesetih godina prošlog veka. Početak ovog perioda se poklapa sa poletom drugog talasa sećanja. Studijama sećanja pripala je uloga da legitimišu istoriju modernističkih ideja, i one stoje na kraju drugog talasa sećanja.
- 4) Postvarenje ideja moderne: ekonomija. Istovremeno sa naučnom refleksijom posledica modernosti, dolazi do globalnog širenja kapitala (moderna ideja širenja i progresa sprovedena na polju ekonomije).

103

Tako se može učiniti da postmoderna nauka, što uključuje i studije sećanja, koja kasni za predmetom svoje refleksije više od dva veka, deluje u službi globalizacije; dok se u realnosti radi o tome da one jednostavno predstavljaju deo iste struje. Kako su već brojni autori istakli, postmoderna je samo simptom moderne, njena kasna faza. Ukoliko se ova teza prihvati, može li se onda postaviti pitanje nije li savremena opsesnutost prošlošću ništa drugo do pokušaj moderne da okonča autorefleksiju, da najzad spozna samu sebe?

Primljeno: 12. septembar 2012.

Prihvaćeno: 28. septembar 2012.

Bibliografija

- Albvaš, Moris (1999), „Kolektivno i istorijsko pamćenje“, *Reč – časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja* 56 (2): 63–82.
- Anderson, Benedict (2006), *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London; New York: Verso.
- Assmann, Jan (2005), *Kulturno pamćenje: Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Zenica: Vrijeme.
- Assmann, Jan & Czaplicka, John (1995), „Collective Memory and Cultural Identity“, *New German Critique* 65: 125–133.
- Freedman, Ariela (2008), „Theories of Memory: Developing a Canon“, *Journal of Modern Literature* 32 (1): 77–85.
- Fussell, Paul (1975), *The Great War and Modern Memory*, New York: Oxford University Press.
- Hobsbawm, Eric & Ranger, Terence (1984), *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Huysen, Andreas (1995), *Twilight Memories: Marking Time in a Culture of Amnesia*, New York: Routledge.
- Kansteiner, Wulf (2002), „Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies“, *History and Theory* 41 (2): 179–197.
- Klein, Kerwin Lee (2011), *From History to Theory*, Berkeley: University of California Press.
- Kuljić, Todor (2006), *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Beograd: Čigoja.
- Landsberg, Alison (2004), *Prosthetic Memory: the Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*, New York: Columbia University Press.
- Maier, Charles (1993), „A Surfeit of Memory? Reflections on History, Melancholy and Denial“, *History and Memory* 5 (2): 136–152.
- Misztal, Barbara (2003), *Theories of Social Remembering*, Maidenhead, Berkshire, England; Philadelphia, PA: Open University Press.
- Nora, Pierre (1989), „Between Memory and History: *Les Lieux De Memoire*“, *Representations* 26: 7–24.
- Nora, Pierre (2007), „Između sjećanja i povijesti“, *Diskrepancija* 12 (8): 135–65.
- Olick, Jeffrey (1999), „Collective Memory: The Two Cultures“, *Sociological Theory* 17 (3): 333–348.
- Olick, Jeffrey (2007), „From Usable Pasts to the Return of the Repressed“, *Hedhehog review* 9 (2): 19–31.
- Olick, Jeffrey (2008), „Turning Points and Myths of German Memory“, *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*, 5 (3): 1–11, (Internet) dostupno na: <http://www.zeithistorische-forschungen.de/16126041-Olick-3-2008> (pristupljeno 15. 9. 2012).
- Olick, Jeffrey & Robbins, Joyce (1998), „Social Memory Studies: From „Collective Memory“ to the Historical Sociology of Mnemonic Practices“, *Annual review of sociology* 24: 105–40.
- Olick, Jeffrey, Vinitzky-Seroussi, Vered & Levy, Daniel (2011), *The collective memory reader*, New York: Oxford University Press.
- Radstone, Susannah (2008), „Memory Studies: For and Against“, *Memory Studies* 1 (1): 31–39.
- Radstone, Susannah & Hodgkin, Katharine (2003), *Regimes of Memory*, London; New York, N.Y.: Routledge.
- Radstone, Susannah (2000), *Memory and Methodology*, Oxford; New York: Berg.
- Rosenfeld, Gavriel (2009), „A Looming Crash or a Soft Landing?: Forecasting the Future of the Memory Industry“, *Journal of modern history* 81: 122–158.
- Rossington, Michael, Whitehead, Anne & Anderson, Linda R (2007), *Theories of Memory: a Reader*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Schwartz, Barry (1996), Introduction: „The Expanding Past“, *Qual Sociol Qualitative Sociology* 19 (3): 275–282.
- Sturken, Marita (2008), „Memory, Consumerism and Media: Reflections on the Emergence of the Field“, *Memory Studies* 1 (1): 73–78.
- Vösu, Ester, Kõresaar, Ene & Kuutma, Kristin (2008), „Mediation of Memory: Towards Transdisciplinary Perspectives in Current Memory Studies“, *Trames* 12 (3): 243–263.

- Whitehead, Anne (2009), *Memory*. London; New York: Routledge.
- Winter, Jay (2000), „The Generation of Memory: Reflections on the „Memory Boom“ in Contemporary Historical Studies“, *Bulletin of the German Historical Institute* 27 (3): 69–92.
- Winter, Jay (2006), *Remembering War: the Great War and Historical Memory in the 20th Century*, New Haven, Conn.; London: Yale University Press.
- Winter, Jay & Sivan, Emmanuel (1999), *War and Remembrance in the Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press.

Tijana Bajović

Flooded with memories: Emergence and development of the “memory boom”

Abstract

This paper aims to describe the development of the recent wave of interest in memory and the past in general (so-called “memory boom”), as well as the overall cultural climate that encouraged this “invasion” of the past in both public and scientific discourses. While the first wave of memory boom was supposed to legitimate the emerging nation-states, the second boom signified the exhaustion of the old paradigm of nationalism, decline of the nation-state, as well as the emergence of a new paradigm: globalization.

Key words globalization of memory, memory boom, memory, memory studies, politics of memory.